

בו ביום שהעבירו את רבן גמליאל מנשיאותו - 1

מים ראשונים: סיפור העברתו או הדחתו של רבן גמליאל דיבנה מהנהגת בית המדרש בכרם ביבנה,¹ הוא מן הסיפורים המפורסמים והידועים בתלמוד. בשל עושר המקורות (ורבי הערות השוליים), חלקנו את דיונו בנושא זה לשני דפים. בדף הראשון, זה שלפנינו, יתמקד העיון בסיפור ההדחה עצמו, ובפיסוס, בו חזר רבן גמליאל לתפקד כנשיא בית המדרש. **בדף השני**, יתמקד עיונו בדרשות החכמים ובדיון בבית המדרש "בו ביום" שסולק רבן גמליאל (אבל לא הדיר רגליו מבית המדרש). וגם בתקופת הפשרה, לאחר הפיסוס, בה חלקו את התפקיד ופסקו: "לדרוש רבן גמליאל תלתא שבת, ורבי אלעזר בן עזריה חדא שבתא".² כיצד התנהל אז בית המדרש?

מסכת ברכות כז ע"ב – כח ע"א

"תפילת הערב אין לה קבע". מאי אין לה קבע? אילימא דאי בעי מצלי כוליה ליליא - ליתני תפילת הערב כל הלילה! אלא מאי אין לה קבע? כמאן דאמר: תפילת ערבית רשות. דאמר רב יהודה אמר שמואל: תפילת ערבית, רבן גמליאל אומר: חובה, רבי יהושע אומר: רשות. אמר אביי: הלכה כדברי האומר חובה. ורבא אמר: הלכה כדברי האומר רשות.³

תנו רבנן: מעשה בתלמיד אחד שבא לפני רבי יהושע, אמר לו: תפילת ערבית רשות או חובה? אמר ליה: רשות. בא לפני רבן גמליאל, אמר לו: תפילת ערבית רשות או חובה? אמר לו: חובה. אמר לו: והלא רבי יהושע אמר לי רשות! אמר לו: המתן עד שיכנסו בעלי תריסין לבית המדרש.⁴ כשנכנסו בעלי תריסין, עמד השואל ושאל: תפילת ערבית רשות או חובה? אמר לו רבן גמליאל: חובה. אמר להם רבן גמליאל לחכמים: כלום יש אדם שחולק בדבר זה? אמר ליה רבי יהושע: לאו.⁵ אמר לו: והלא משמך אמרו לי רשות! אמר ליה: יהושע, עמוד על רגליך ויעידו בדך!⁶ עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: אלמלא אני חי והוא מת - יכול החי להכחיש את המת, ועכשיו שאני חי והוא חי - היאך יכול החי להכחיש את החי?⁷ היה רבן גמליאל יושב ודורש, ורבי יהושע עומד על רגליו, עד שרננו כל העם ואמרו לחוצפית התורגמן: עמוד! ועמד.

¹ בכותרת הדף השתמשנו במונח 'מנשיאותו', אבל ההיסטוריונים העירו שמוסד הנשיאות, בפרט כמוכר ע"י שלטונות רומא, הוא מאוחר יותר ועדיין לא היה קיים בימי רבן גמליאל דיבנה.

² מה שכפי הנראה לא החזיק זמן רב ורבן גמליאל, אולי גם בחסד השלטונות, חזר לתפקד כנשיא לכל דבר ועניין.
³ זו בתמצית המחלוקת הבסיסית אם תפילת ערבית היא חובה או רשות - מחלוקת שבעיקרון לא הוכרעה בבירור לכאן או לכאן. ראה תוספות ברכות כז ע"א: "הא דאמרין דתפילת ערבית רשות, היינו לגבי מצוה אחרת והיא עוברת, דאז אמרין תדחה תפילת ערבית מפניה. אבל לחינם, אין לו לבטלה". מנגד, ראה תוספות מגילה כג ע"א: "תקנו לומר ברוך ה' לעולם אמן ואמן ויראו עינינו אחר השכיבנו, שלא היו אומרים בימי התנאים, והם תקנוהו להודיע שתפילת ערבית רשות". ראה גם מדרש שכל טוב (בובר) בראשית פרשת ויצא פרק ל: "ואף על גב דקיימא לן כרב דאמר הלכה כר' יהודה, דאמר תפילת ערבית רשות, פשט דבר זה בכל ישראל להיות חובה עליהם". ורמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ו הלכה ז: "אע"פ שתפילת ערבית רשות, לא יבוא אדם ממלאכתו ויאמר אוכל מעט ואישן קמעא ואחר כך אתפלל, שמא תאנוס אותו שינה ונמצא ישן כל הלילה. אלא מתפלל ערבית ואח"כ אוכל ושותה או ישן".

⁴ בעלי תריסין הוא כינוי מושאל לתלמידי חכמים שמתנצחים זה עם זה. תריס הוא מכלי המלחמה (מגן), ראה מסכת סוטה פרק ח משנה א בדברי העידוד של הכהן משוח המלחמה ליוצאי הצבא: "אל ירך לבבכם מפני צהלת סוסים וצחצוח חרבות, אל תיראו מפני הגפת תריסין ושפעת הקלסין, אל תחפזו מקול קרנות אל תערצו מפני קול צווחות". תלמידי החכמים נלחמים זה בזה.

⁵ כיצד יש להבין את דברי ר' יהושע? האם חזר בו? האם התכחש לשיטתו? סתם פחד מאימתו של רבן גמליאל (ראה 'חיל המשמר' של הנשיאים, להלן בדברי ר' עקיבא)? נראה שכוונתו כך: אם אתה רבן גמליאל רוצה לקיים דיון פתוח וחופשי בבית המדרש - ניחא. הייתי אומר אז את דעתי ללא חת. אבל האופן שאתה כנשיא עונה ראשון לשואל וקובע באופן חותך, משמע שאין כאן דיון חופשי וכבר הכרעת את הדין. אם הכרעת, אז אני לא חולק עליך. אני מכפיף את דעתי לדעתך כפי שכבר עשיתי כשגזרת עלי לבוא אצלך ביום הכיפורים שחל בחשבוני וקבלתי את מרותך. ראה פירשה זו להלן.

⁶ איפה עוד מצאנו ביטוי זה? למשל אצל שמעון בן שטח וינאי המלך: "עמוד על רגליך ויעידו בך. לא לפנינו אתה עומד, אלא לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד" (סנהדרין יט ע"א). ור' יהושע עצמו עומד על רגליו פעמיים בהקשר עם ר' אליעזר בן הורקנוס בן מחלוקתו. ראה בבא מציעא נט ע"ב: "עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: לא בשמים היא". ולאחר מותו של ר' אליעזר: "עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: הותר הנדר, הותר הנדר!". אין ביטוי זה בהכרח מאיים או מעיד (סנהדרין פרק ה משנה ז בדיינים שעומדים בשעת הקראת הדין) ויכול להיות גם עניין של הבעת כבוד (אבות דרבי נתן נוסח א פרק ו נוסח ב פרק יג, בין אליעזר ואביו הורקנוס). ומקור לכולם הוא המקרא, בפרט ספר יחזקאל (פרק ב, פרק לז). אבל כאן, ברור שהוא עלבון קשה מאד.

⁷ גם את דברי ר' יהושע בקטע זה, לאחר שנעמד על רגליו, יש להבין ברוח דברינו בהערה 5 לעיל. לפיכך, המשך יחסו של רבן גמליאל לר' יהושע היה באמת חמור למדי.

אמרי: עד כמה נצערניה וניזיל? בראש השנה אשתקד צעריה,⁸ בבכורות במעשה דרבי צדוק צעריה,⁹ הכא נמי צעריה, תא ונעבריה! מאן נוקים ליה?¹⁰ נוקמיה לרבי יהושע? בעל מעשה הוא;¹¹ נוקמיה לרבי עקיבא? דילמא עניש ליה, דלית ליה זכות אבות; אלא נוקמיה לרבי אלעזר בן עזריה, דהוא חכם והוא עשיר והוא עשירי לעזרא. הוא חכם - דאי מקשי ליה מפרק ליה, והוא עשיר - דאי אית ליה לפלוחי לבי קיסר אף הוא אזל ופלת, והוא עשירי לעזרא - דאית ליה זכות אבות ולא מצי עניש ליה. אתו ואמרו ליה: ניחא ליה למר דליהוי ריש מתיבתא? אמר להו: איזיל ואימליך באינשי ביתי. אזל ואמליך בדביתו. אמרה ליה: דלמא מעברין לך?¹² אמר לה: [לשתמש אינש] יומא חדא בכסא דמוקרא ולמחר ליתבר.¹³ אמרה ליה: לית לך חיותא.¹⁴ אותו היום, בן שמונה עשרה היה, התרחש לו נס ונהפכו לו שמונה עשרה שערות לבנות. היינו דקאמר רבי אלעזר בן עזריה: הרי אני כבן שבעים שנה, ולא בן שבעים שנה.¹⁵

תנא; אותו היום סלקוהו לשומר הפתח ונתנה להם רשות לתלמידים ליכנס. שהיה רבן גמליאל מכריז ואומר: כל תלמיד שאין תוכו כבדו - לא יכנס לבית המדרש.¹⁶ ההוא יומא אתוספו כמה ספסלי. אמר רבי יוחנן: פליגי בה אבא יוסף בן דוסתאי ורבנן: חד אמר: אתוספו ארבע מאה ספסלי; וחד אמר: שבע מאה ספסלי. חלשה דעתו של רבן גמליאל, אמר: דלמא חס ושלוש מנעתי תורה מישראל. הראו לו בחלומו כדים לבנים מלאים אפר.¹⁷ ולא היא, ההיא ליישב את דעתו, הראו לו.¹⁸

⁸ ראה ראש השנה פרק ב משנה ט: "שלח לו רבן גמליאל גזרני עליך שתבוא אצלי במקלך ובמעוטיך ביום הכפורים שחל להיות בחשבונך הלך ומצאו רבי עקיבא מיצר אמר לו יש לי ללמוד שכל מה שעשה רבן גמליאל עשוי שנאמר (ויקרא כ"ג) אלה מועדי ה' מקראי קודש אשר תקראו אתם, בין בזמנן בין שלא בזמנן אין לי מועדות אלא אלו... ולמה לא נתפרשו שמותן של זקנים? אלא ללמד שכל שלשה ושלושה שעמדו בית דין על ישראל, הרי הוא כבית דינו של משה. נטל (ר' יהושע) מקלו ומעוטיו בידו והלך ליבנה אצל רבן גמליאל ביום שחל יום הכפורים להיות בחשבונו. עמד רבן גמליאל ונשקו על ראשו, אמר לו: בוא בשלום רבי ותלמידי. רבי בחכמה ותלמידי שקבלת דברי". שים לב לתפקיד של ר' עקיבא שם ואצלנו.

⁹ ראה בכורות לו ע"א בדין מום בבכור בהמה: "רבי צדוק היה לו בכור. הטיל לו שעורים בסלים מנצרים. בתוך שהיה אוכל נקרעה שפתו (מהנצרים). בא לפני רבי יהושע, אמר לו: כלום חילקנו בין חבר לעם הארץ? אמר לו רבי יהושע: הן. אתא לקמיה דרבן גמליאל אמר לו: חילקנו בין חבר לעם הארץ? אמר לו ר"ג: לא. אמר לו: והא רבי יהושע אמר לי הן! אמר לו: המתן עד שיעלו בעלי תריסין לבית המדרש. כיון שנכנסו לבית המדרש, עמד השואל ושאל: כלום חילקנו בין חבר לעם הארץ? א"ל רבי יהושע: לאו, א"ל רבן גמליאל: והלא משמך אמרו לי הן, יהושע עמוד על רגליך ויעידו בך! עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: היאך אעשה, אימלי אני חי והוא מת יכול החי להכחיש את המת, עכשיו שאני חי והוא חי, היאך חי יכול להכחיש את החי? והיה ר"ג עומד ודורש ור' יהושע עומד על רגליו, עד שרינו כל העם ואמרו לחוצפית המתורגמן: עמוד, ועמד". ממש חזרה על האירוע שכאן.

¹⁰ בואו ונעביר אותו. (אבל) את מי נמנה במקום רבן גמליאל?

¹¹ נוגע בעניין.

¹² בדומה לאשתו של און בן פלת: "אמר רב: און בן פלת אשתו הצילתו ואמרה לו: מה לך בהדי פלוגתיה, אי אהרן כהנא רבא את תלמידא אי קרח כהנא רבה את תלמידא" (במדבר רבה יח כ). ראה דברינו [נשים חכמות](#) בפרשת קרח. ואולי זה מקרה שונה.

¹³ אבל ר' אלעזר בן עזריה, שלא כמו און בן פלת שקיבל את עצת אשתו, מעלה טענה נגדית: שווה לאדם להשתמש בכוס יקרה, גם אם היא עלולה להישבר. הלו כל חיינו הם כאלה. אבל היא לא מוותרת וממשיכה לנסות להניא אותו מהמהלך הזה.

¹⁴ אין לך שיער לבן כראוי לאנשים מבוגרים ונכבדים. "ונאה לדרשן להיות זקן", מפרש רש"י.

¹⁵ במשנה שדנה בהזכרת יציאת מצרים בקריאת שמע של ערבית ושאונו אומרים בהגדה, מסכת ברכות פרק א משנה ה: "מזכירין יציאת מצרים בלילות. אמר ר' אלעזר בן עזריה: הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא וכו'". [בן שבעים הוא גם גיל השׁיבה (אבות ה כא)]. ומתפילת ערבית רשות או חובה, הגענו לקריאת שמע של ערבית אם מזכירים בה את יציאת מצרים וכיצד.

¹⁶ ראה יומא עב ע"ב: "מבית ומחוץ תצפנו - אמר רבא: כל תלמיד חכם שאין תוכו כבדו - אינו תלמיד חכם. אביי אמר: נקרא נתעב... אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: אוי להם לשונאיהן של תלמידי חכמים שעוסקין בתורה, ואין בהן יראת שמים. מכריז רבי ינאי: חבל על דלית ליה דרתא ותרעא לדרתיה עביד (חבל על מי שאין לו חצר ועושה שער לחצרו). אמר רבי יהושע בן לוי: מאי דכתיב: וזאת התורה אשר שם משה, זכה - נעשית לו סם חיים, לא זכה - נעשית לו סם מיתה". ועוד שם דברים הרבה בגנות תלמידי חכמים שאין תוכם כבדם. ראה דברינו [תוכו כבדו](#) בפרשת תרומה.

¹⁷ סמל למי שאין תוכו כבדו והכוונה לכל התלמידים שהתווספו לבית המדרש.

¹⁸ ראה פירוש מגן אבות לרשב"ץ על אבות פרק א משנה א: "והעמידו תלמידים הרבה, שלא כדעת בית שמאי שהיו אומרים אין מלמדין תורה אלא לתלמיד הגון צנוע וכשר וירא שמים. כמו שהוא נזכר באבות דר' נתן [נוסח ב פ"ד] וכן היה אומר רבן גמליאל [ברכות כח א], כל תלמיד שאין תוכו כבדו, אל יכנס לבית המדרש. אבל בית הלל אומרים מלמדים לכל אדם". אנשי הכנסת הגדולה, הלל, שמאי, ריב"ז, ר' יהושע, ר' עקיבא כולם כבית הלל, ורבן גמליאל דיבנה שהוא מצאצאי הלל, נוהג כבית שמאי.

תנא: עדויות בו ביום נשנית, ¹⁹ וכל היכא דאמרין בו ביום - ההוא יומא הוה. ²⁰ ולא היתה הלכה שהיתה תלויה בבית המדרש שלא פירשוה. ²¹ ואף רבן גמליאל לא מנע עצמו מבית המדרש אפילו שעה אחת, ²² דתנן: ²³ בו ביום בא יהודה גר עמוני לפנייהם בבית המדרש, אמר להם: מה אני לבוא בקהל? אמר לו רבן גמליאל: אסור אתה לבוא בקהל; אמר לו רבי יהושע: מותר אתה לבוא בקהל. אמר לו רבן גמליאל: והלא כבר נאמר: "לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה'" (דברים כג ד) ²⁴! אמר לו רבי יהושע: וכי עמון ומואב במקומן הן יושבין? כבר עלה סנחריב מלך אשור ובלבל את כל האומות, שנאמר: "וְאֶסִיר גְבוּלַת עַמִּים וְעִתְדוֹתֵיהֶם שׁוֹשְׁתֵי וְאוֹרֵיד פְּאֵבִיר יוֹשְׁבֵי" (ישעיהו י ג), וכל דפריש - מרובא פריש. ²⁵ אמר לו רבן גמליאל: והלא כבר נאמר: "וְאֶחָרֵי כֵן אֶשְׁיֵב אֶת שְׁבוֹת בְּנֵי עַמּוֹן נְאֻם ה' " (ירמיהו מט ו) - וכבר שבו. אמר לו רבי יהושע: והלא כבר נאמר: "ושבת את שבות עמי ישראל" (עמוס ט יד) - ועדיין לא שבו. ²⁶ מיד התירוהו לבוא בקהל. ²⁷

אמר רבן גמליאל: הואיל והכי הוה, אלך ואפייס לרבי יהושע. כאשר הגיע לביתו, ראה את כתלי הבית שהם שחורים. אמר לו: מכותלי ביתך אתה ניכר שפחמי אתה. אמר לו: אוי לו לדור שאתה פרנסו, שאי אתה יודע בצערן של תלמידי חכמים במה הם מתפרנסים ובמה הם ניזונים. ²⁸ אמר לו: נעניתי לך, מחול לי! לא אשגח ביה. עשה בשביל כבוד אבא! פייס. ²⁹ אמרו: מי ילך ויודיע לחכמים? ³⁰ אמר להוה הוא כובס: אני אלך. ³¹ שלח להו רבי יהושע לבי מדרשא: מאן דלביש מדא ילבש מדא, ומאן דלא לביש מדא יימר ליה למאן דלביש מדא שלח מדך

¹⁹ מסכת עדויות, בסדר נזיקין, שנראה להלן.

²⁰ כל מקום שנאמר בו "בו ביום", לאורך המשנה (והתוספתא והתלמוד), הכוונה לאותו היום שבו העבירו את רבן גמליאל מכהונתו. אין זה מדויק, כי יש הרבה "בו ביום" בהם הכוונה לדיון מסוים שנוהג באותו היום, ל"ח דבר שבהם גברו בית שמאי על בית הלל (שבת יג) ועוד. גם ב-"בו ביום" של האירוע שלנו, נראה שאין הכוונה ליום אחד, שהרי קשה היה להספיק את הכל באותו היום, אלא לכל התקופה, מספר הימים, שכנראה לא היו מרובים, בהם רבן גמליאל לא היה הנשיא ולא עמד בראש בית המדרש ולא קבע את סדר היום ופסיקותיו.

²¹ מסכת עדויות נקראת גם מסכת בחירתא, כמו שהגמרא בברכות בדף קודם לסיפור שלנו אומרת: "אמר רב כהנא: הלכה כרבי יהודה, הואיל ותנן בבחירתא כוותיה". ראה רש"י: "הואיל ותנן בבחירתא כוותיה - מסכת עדויות קרי בחירתא שכל דבריהם העידו מפי הגדולים והלכה כמותן".

²² האם אנחנו שומעים התחלה של פיוס? רבן גמליאל מעביר על מידותיו? כיצד התנהל בית המדרש אז? איפה ישב רבן גמליאל וכיצד התייחסו אליו? האם השתתף בדיונים? האם זה תהליך התיקון שהיה צריך לעבור?

²³ משנה היא במסכת ידיים פרק ד משנה ד (מכאן ועד סוף הפיסקה). ראה גם מקבילה בתוספתא להלן, מסכת ידיים פרק ב הלכות יז-יח. מכאן שההלכות של בו ביום לא הצטמצמו למסכת עדויות ופשטו במשנה כולה כפי שערך וסיקרה רבי יהודה הנשיא כמה דורות מאוחר יותר.

²⁴ לאחר שהתירו עמונית ומואביה, בעקבות רות המואביה, בדיון סוער בבית המדרש, עד שנעץ שם מי שנעץ חרב בבית המדרש להכרעת ההלכה, נראה שהגיע גם זמנם של העמונים והמואבים הגברים. ראה דברינו [לא יבוא עמוני ומואבי](#) בפרשת כי תצא.

²⁵ כלל בדיני רוב, באיסור והיתר, שאם בא מישוהו לפנינו אנחנו מניחים שהוא בא מהרוב החיצון (השוק, העיר, הארץ, העולם).

²⁶ ראה הפסוק המלא שם: "וְשִׁבְתִי אֶת שְׁבוֹת עַמִּי יִשְׂרָאֵל וּבְנֵי עַרְיָם נִשְׁמָוּ וְיִשְׁבוּ וְנָטְעוּ כְרָמִים וְשָׂתוּ אֶת יַיִם וְעָשׂוּ גִגוֹת וְאָקְלוּ אֶת פְּרִיָהֶם". יש כאן דיון הלכתי אגב ענייני אגדה ונבואה שאפשר להעמיק בו הרבה. נגיד בקצרה רק זאת: את דברי רבן גמליאל ניתן להבין בשני אופנים: האחד, שהוא מדבר על המצב בזמנו שעמון אכן שבו למקומם ולפיכך איסור עמוני קיים. והשני, הסביר יותר, שהוא מדבר על העתיד. לעתיד וודאי שתתקיים נבואת ירמיהו ועמון יחזרו למקומם ולכן אין להסתמך על נבואת ישעיהו ואין להתיר את העמונים בימיהם, שהרי 'מחר בבוקר' תתגשם נבואת ירמיהו. ומה עונה לו ר' יהושע? שעניינו הרואות שהנבואות על שיבת ציון, כפי שניבאה עמוס, לא התקיימה (רוב עם ישראל ישב אז מחוץ לארץ), בוודאי אם כוונתו לשיבת עשרת השבטים שהגלה סנחריב. לפיכך אין לנו גם להתחשב בנבואת ירמיהו על עמון. וכל אחד ירחיב כאן כדעתו הטובה.

²⁷ ר' יהושע גם יודע לחתוך, הלא הוא ר' יהושע שעומד כצוק איתן מול ר' אליעזר וכל מעשי הנפלאות שהלה עשה בפרשת תנורו של עכנאי, והכריז: "לא בשמים היא", "אחרי רבים להטות". אלא שהוא גם יודע לנהל דו-שיח בבית המדרש, אינו נוקם ונוטר, ובסוף גם חותך. ומה עובר בינתיים בראשו של רבן גמליאל?

²⁸ ואנחנו תמהים. ר' יהושע היה אב בית הדין, מס' 2 אחרי רבן גמליאל דיבנה, עבד למחיתו כפחמי ומיהר כל יום לבית המדרש. כל אותם שנים לא חש רבן גמליאל ולא ידע שאב בית הדין שלו הוא פחמי? הרי אי אפשר שלא יישאר משהו מהעיסוק בפחם: רית, אצבעות שחורות, צבע שחור בזקן או בראש, כתם בבגדים וכו'. רבן גמליאל מגלה זאת רק כעת!?

²⁹ עכשו מבקש רבן גמליאל על כבוד בית הנשיאות! ראה גמרא בבא מציעא נט ע"ב בתוצאות החמורות של מחלוקת תנורו של עכנאי, שם עומד ר' יהושע כנגד ר' אליעזר בן הורקנוס ורבן גמליאל תומך בו, מקרוב או מרחוק, וכשעומד נחשול בים להטביע את הספינה בה ירד רבן גמליאל (שהיה גיסו של ר' אליעזר בן הורקנוס), עומד רבן גמליאל על רגליו ואומר: "ריבנו של עולם, גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי, ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך, שלא ירבו מחלוקות בישראל". והים נרגע. חבל שלא עשה שלא תהיה מחלוקת כאן, בוויכוח על תפילת ערבית רשות או חובה, וכעת צריך לבקש על כבוד בית אבותיו. כאשר נח לבית הנשיאות, הם מקפידים מאד על כבודם. ראה העימות בין ר' מאיר ור' נתן עם רבן שמעון בן גמליאל (בנו של רבן גמליאל שכאן, אביו של רבי יהודה הנשיא), שמסתיים בכך שאין מזכירים את שמו של רבי מאיר (עם ר' נתן התפסרו). וכששואל גמליאל הבן את רבי יהודה הנשיא אביו: "מי הם הללו שממיהם אנו שותים ושמותם אין אנו מזכירים?", הוא עונה לו: "בני אדם שביקשו לעקור כבודך וכבוד בית אביך". ולא הועילו כל ניסיונות הבן הצעיר לרכך את הקפדתו של רבי על כבוד בית הנשיאות. אבל ר' יהושע כאן - מתפייס ברגע שנשלף הקלף של "כבוד בית אבא". מדוע הוא מתפייס כל כך מהר?

³⁰ שר' יהושע מחל לרבן גמליאל וזה מצפה שיוחזר הגלגל לאחור, מה שמחייב הורדת ר' אליעזר בן עזריה מהנשיאות. האם רשאי היה ר' יהושע להתפייס על דעת עצמו בלי להתייעץ בחבריו שתמכו בו ועשו בגללו את כל המהפכה בבית המדרש? האם אין חשש שרבן גמליאל יתנקם בהם כשיחזור לתפקידו הרם?

³¹ הכובס היא דמות שמופיעה לפרקים לצד החכמים. ראה הכובס הנאמן לרבי יהודה הנשיא עד מותו, כתובות קג ע"ב.

ואנא אלבשיה?³² אמר להם רבי עקיבא לחכמים: נעלו את השערים שלא יבואו עבדי רבן גמליאל ויצערו את החכמים. אמר רבי יהושע: מוטב שאקום ואלך בעצמי אליהם. בא, והקיש על הדלת. אמר להם: מַזְה בן מַזְה - יָזָה, ושאינו לא מזה ולא בן מזה יאמר למזה בן מזה: מימיך מי מערה ואפרך אפר מקלה?³³ אמר לו רבי עקיבא: רבי יהושע, נתפייסת? כלום עשינו אלא בשביל כבודך! למחר אני ואתה נשכים לפתחו.³⁴ אמרו: כיצד נעשה?³⁵ נעבירו - למדנו: מעלין בקדש ואין מורידין! נדרוש מר חדא שבתא ומר חדא שבתא - אתי לקנאויי! אלא: לדרוש רבן גמליאל תלתא שבת, ורבי אלעזר בן עזריה חדא שבתא. והיינו דאמר מר: שבת של מי היתה - של רבי אלעזר בן עזריה היתה.³⁶ ואותו תלמיד - רבי שמעון בן יוחאי היה.³⁷

מסכת יומא דף לה עמוד ב

אמרו עליו על הלל הזקן שבכל יום ויום היה עושה ומשתכר בְּטַרְפָּעִיק.³⁸ חציו היה נותן לשומר בית המדרש, וחציו לפרנסתו ולפרנסת אנשי ביתו. פעם אחת לא מצא להשתכר, ולא הניחו שומר בית המדרש להיכנס. עלה ונתלה וישב על פי ארובה, כדי שישמע דברי אלהים חיים מפי שמעיה ואבטליון. אמרו: אותו היום ערב שבת היה, ותקופת טבת היתה, וירד עליו שלג מן השמים. כשעלה עמוד השחר אמר לו שמעיה לאבטליון: אבטליון אחי! בכל יום הבית מאיר, והיום אפל, שמא יום המעונן הוא? הציצו עיניהן וראו דמות אדם בארובה, עלו ומצאו עליו רום שלוש אמות שלג. פרקוהו, והרחיצוהו, וסיכוהו, והושיבוהו כנגד המדורה.³⁹ אמרו: ראוי זה לחלל עליו את השבת.⁴⁰

נוסח הירושלמי, מסכת ברכות פרק ד הלכה א⁴¹

מעשה בתלמיד אחד שבא ושאל את רבי יהושע: תפילת הערב מהו? אמר ליה: רשות. בא ושאל את רבן גמליאל: תפילת הערב מהו? אמר ליה: חובה. אמר לו: והא רבי יהושע אמר לי רשות. אמר לו: למחר, כשאכנס לבית הוועד עמוד ושאל את ההלכה הזאת. למחר עמד אותו תלמיד ושאל את רבן גמליאל: תפילת הערב מהו? אמר לו חובה. אמר לו: הא רבי יהושע אמר לי רשות.⁴² אמר רבן גמליאל לר' יהושע: את הוא אומר רשות? אמר ליה: לאו. אמר לו: עמוד על רגליך ויעידוך. והיה רבן גמליאל יושב ודורש ורבי יהושע עומד על רגליו, עד שרינו כל העם ואמרו לר' חוצפית התורגמן: הפטר את העם.⁴³ אמרו לרבי זינון החזן: אמור. התחיל ואמר. התחילו ועמדו כל העם על

³² חלק המשפט הראשון, תרגומו: "הלובש מדים ילבש מדים", או כהסברו של רש"י: "הרגיל ללבו המעיל - ילבש. כלומר, הרגיל בנשיאות יהיה נשיא". ומשמעותו: החזרת רבן גמליאל לתפקידו. חלק המשפט השני, תרגומו: "ומי שאינו לובש מדים יאמר ללובש המדים: פשוט מדיך ואני אלבשם?" בסימן שאלה, היינו מתייחס לרבי אלעזר בן עזריה, ומשמעותו שזמנו כנשיא תם.

³³ ניחא שרבי יהושע התפייס עם רבן גמליאל, אבל מה פשר המילים החמות האלה כלפי בית הנשיאות, ומילים קצת מזלזלות ברבי אלעזר בן עזריה שמקודם כשהצטרפו לו מנו את ייחוסו - דור עשירי לעזרא? פיוסו של ר' יהושע דורש כאמור עיון.

³⁴ ולא סתם נתפייס איתו, אלא נתנה לו תנאים ונוודא שחזרתו לא תלווה בנקמנות כמו שחשש ר' עקיבא.

³⁵ מה נעשה עם רבי אלעזר בן עזריה? איך תבוצע חזרתו של רבן גמליאל לתפקידו כראש הסנהדרין?

³⁶ שבת של מי הייתה? ראה הסיפור על תלמידיו של ר' יהושע בתחילת מסכת חגיגה ובמסכת אבות דרבי נתן. ראה דברינו [מצוות - מעמד הקהל](#) בפרשת וילך. ולהלן נדון ונרחיב בדרשת ר' אלעזר בן עזריה בשבת שלו.

³⁷ "הולך רכיל מגלה סוד ונאמן רוח מכסה דבר" (משלי יא יג) - כמה דיוותות נשפכו וכמה קולמוסין נשתברו על פסוק זה ועל איסור רכילות. ראה דברי הביקורת של ר' יהודה בן בתירא על ר' עקיבא שמגלה שצלפחד הוא מקושש העצים המוזכר בספר במדבר פרק טו: "התורה כיסתו ואתה מגלה אותו!" (שבת צו ע"ב). כאן, אחרי כל הסיפור הקשה על הדחת רבן גמליאל מנשיאותו, מגלה לנו הגמרא שאותו תלמיד שגרם לכל הסכסוך הקשה הוא לא אחר מרבי שמעון בר יוחאי! למה חשבו האמוראים שחשוב לנו לדעת מי היה אותו תלמיד שבשלו כל "הסער הגדול הזה"? האם תלמיד כתב בשולי הגיליון ומישהו העתיק לגוף התלמוד?

³⁸ טרפעיך, נקרא גם איסתרא, הוא חצי דינר (חצי זוז) שהוא שכר נמוך מאד. ראה פירוש המשנה לרמב"ם אבות ד ו: "וכבר ידעת כי הלל הזקן היה חוטב, והיה חוטב עצים ולומד לפני שמעיה ואבטליון, והוא בתכלית העניות". ראה מדרש תנאים לדברים פרק לד: "הלל הזקן עלה מבבל בן ארבעים שנה ושימש את החכמים ארבעים שנה ושימש את ישראל ארבעים שנה".

³⁹ שמן הסתם הובערה בשבת לצורך הצלתו של הלל. ראה דברינו [חלל עליו שבת אחת](#) בפרשת כי תשא בדין פיקוח נפש בשבת.

⁴⁰ אם לא נרצה לומר שיש איפה ואיפה בחילול שבת לפי חשיבות האדם, יש לפרש: "ראוי זה לחלל עליו את השבת" כקביעה הלכתית אובייקטיבית של מצבו הרפואי של הלל. ראוי הוא במובן שצריך. לעניינינו, האם זכר רבן גמליאל את הסיפור הזה על תחילתו של הלל סב סבו, כאשר סגר את בית המדרש והשאירו רק לעלית, רק למי "שתוכו כברו"? האם זכר ששולת בית הנשיאות אינה איזו פריוולגיה משפחתית מקדמת דנא והיו ויש גם 'מיוחסים' חשובים אחרים בעם ישראל? האם השווה לרגע את עונו של הלל סב סבו, ששמעיה ואבטליון גדולי הדור העמידו אותו על רגליו בשבת ובני בתירא פינו לו את הנשיאות (ראה דברינו [בני בתירא](#) בפסח), עם עונו של ר' יהושע אותו העמיד על רגליו לעיני כל ציבור החכמים בבית המדרש?

⁴¹ קטע הירושלמי שלהלן נמסר לנו בעברית (בניגוד לרוב קטעים בירושלמי שהיא בארמית) ושלחנו בו יד רק במעט.

⁴² התנהגות "אותו תלמיד" כמסופר בירושלמי (ראה גם להלן) נראית חמורה עוד יותר מזו שבנוסח הבבלי. אבל הירושלמי לא מגלה לנו מי הוא.

⁴³ הפסק לתרגום. ובמשמע גם שייפסק בית המדרש וילכו כולם לביתם.

רגליהם ואמר לו: "כי על מי לא עברה רעתך תמיד" (נחום ג ט).⁴⁴ הלכו ומינו את רבי אלעזר בן עזריה בישיבה בן שש עשרה שנה ונתמלא כל ראשו שְׁיבֹות. והיה רבי עקיבה יושב ומצטער ואמר: לא שהוא בן תורה יותר ממני, אלא שהוא בן גדולים יותר ממני.⁴⁵ אשרי אדם שזכו לו אבותיו, אשרי אדם שיש לו יתד במי להתלות בה.⁴⁶ וכי מה היתה יתידתו של רבי אלעזר בן עזריה? שהיה דור עשירי לעזרא. וכמה ספסלין היו שם?⁴⁷ רבי יעקב בן סיסי אמר: שמונים ספסלים היו שם של תלמידי חכמים, חוץ מן העומדין לאחורי הגדר. רבי יוסי בירבי אבון אמר: שלש מאות היו שם, חוץ מן העומדין לאחורי הגדר. כיי דתנינן תמן: "ביום שהושיבו את רבי אלעזר בן עזריה בישיבה".⁴⁸ תמן תנינן: "זה מדרש דרש רבי אלעזר בן עזריה לפני חכמים בכרם ביבנה".⁴⁹ וכי כרם היה שם? אלא אילו תלמידי חכמים שהיו עשויין שורות שורות ככרם.

מיד הלך לו רבן גמליאל אצל כל אחד ואחד לפייסו בביתו.⁵⁰ אזל גבי ר' יהושע אשכחיה יתיב עביד מחטיין. אמר ליה: אילין את חיי?⁵¹ אמר ליה: ועד כדון את בעי מידעי!⁵² אוי לו לדור שאתה פרנסו! אמר לו: נעניתי לך.⁵³ ושלחון גבי רבי אלעזר בן עזריה חד קצר⁵⁴ ואית דמרין רבי עקיבא הוה.⁵⁵ אמר לו: מי שהוא מזה בן מזה – יזה. מי שאינו לא מזה ולא בן מזה, יימר למזה בן מזה מימך מי מערה ואפרך אפר מקלה? אמר לו:⁵⁶ נתרציתם? אני ואתם נשכים לפתחו של רבן גמליאל. אף על פי כן לא הורידו אותו מגדולתו אלא מינו אותו אב בית דין.⁵⁷

מחלקי המים ירושלים

מים אחרונים – אפילוג: הצעה שלנו היא לראות את העימותים של רבן גמליאל עם ר' יהושע ושאר החכמים, על רקע התקופה שלאחר חורבן בית שני. שים לב שכל החכמים הם מדור יבנה הראשון, תלמידי רבן יוחנן בן זכאי שאמנם לא נוכח בעימותים האלה, אבל רוחו, דרך תלמידיו, שרירה ונוכחת. הוא שהקים עולה של תורה כשחמק מירושלים בעת המצור שהיה כבר חסר תוחלת וביקש מאספסיאנוס: "תן לי יבנה וחכמיה ושושלת רבן גמליאל" (גיטין נו ע"ב). העברת ההנהגה לרבי יוחנן בן זכאי משושלת הלל הייתה כפי הנראה בשל תמיכתו של רבן שמעון בן גמליאל במרד הגדול, אבל החזרת המקל לרבן גמליאל בנו, לא מתועדת ולא ברורה לנו כיצד ומתי אירעה. מן הסתם גם הייתה צריכה אישור של הרומאים. נראה לנו שהעימותים הנ"ל הם חלק מהתבססותו של רבן גמליאל מחדש בראש ההנהגה ואולי משקפים גישות שונות

⁴⁴ ראה הפסוק המלא בנחום: "אין פה לשברך נחלה מכתך כל שמעי שמעך תקעו כף עליך פי על מי לא עברה רעתך תמיד". קטע אחרון זה לא כ"כ ברור, מה פשר האמירה לזינון החזן אחרי שהעם ביקש מחוצפת המתורגמן לעצור? אפשר שרבן גמליאל הורה לזינון להמשיך בעוד ר' יהושע ממשיך לעמוד ואז התגלגל להם הפסוק מספר נחום; ואפשר שמשפסקו ללמוד והפטירו (סיימו) בפסוק מהנביאים כדרכם בבית המדרש בסיום הלימוד, ור' יהושע עדיין עומד, נתגלגל להם פסוק זה וראו בו סימן.

⁴⁵ זה הבדל גדול (שני) בין גרסת הירושלמי לבבלי. רבי עקיבא ציפה שימנו אותו! ויש לכך רמז גם בגרסת הבבלי.

⁴⁶ ראה המשל ברות רבה פרשה א סימן ד על הזגג "שהיתה בידו קופה מלאה כוסות דיוטריטון, וכיון שהיה מבקש לתלות קופות היה מביא יתד ותוקעה ואח"כ תולה קופתו". והוא משל על אנשים חזקים. לעומת זאת, ראה המשל על שלמה שכשאמר את שיר השירים נתלה בזכות עצמו: "שיר השירים אשר לשלמה" וכשאמר את קהלת, נתלה בדוד אביו: "דברי קהלת בן דוד מלך בירושלים". קהלת רבה א ב: "השור הזה עד שלא נחתכו גידיו נתלה הוא אפילו בגיד אחד משלו. אבל משנחתכו גידיו כמה חבלים וכמה מסורות צריך לתלות בהן. כך, עד שלא חטא שלמה היה נתלה בזכות עצמו וכיון שחטא תלו לו בזכות אבותיו".

⁴⁷ כמה ספסלים התווספו בו ביום שהעבירו את רבן גמליאל מנשיאותו?

⁴⁸ הכוונה לעדותו של שמעון בן עזאי כפי שלמדנו במסכת זבחים פרק א משנה ג: "... אמר שמעון בן עזאי: מקובל אני מפי שבעים ושנים זקן ביום שהושיבו רבי אלעזר בן עזריה בישיבה, שכל הזבחים הנאכלים שנזבחו שלא לשמן כשרים אלא שלא עלו לבעלים משום חובה חוץ מן הפסח ומן החטאת וכו'".

⁴⁹ נראה שהכוונה למשנה במסכת כתובות פרק ד משנה ו: "האב אינו חייב במזונות בתו. זה מדרש דרש רבי אלעזר בן עזריה לפני חכמים בכרם ביבנה הבנים ירשו והבנות יזונו מה הבנים אינן יורשין אלא לאחר מיתת האב אף הבנות אינן נזונות אלא לאחר מיתת אביהן". התלמוד הירושלמי מבין שדרשה זו נאמרה בו ביום – בימים שבהם כיהן ר' אלעזר בן עזריה כנשיא.

⁵⁰ הנה עוד הבדל בין הירושלמי לבבלי. את מי עוד צריך רבן גמליאל לפייס? ועכ"פ, עיקר הפיוס הוא לרבי יהושע כדלקמן.

⁵¹ מזה אתה חי? מתפרנס?

⁵² עד כאן היית (צריך) לדעת.

⁵³ רבן גמליאל אומר: נעניתי לך, היינו, הצדק אתך. וזה הספיק לפייס את ר' יהושע. הפיוס כאן קצר וסמוי מהטקסט.

⁵⁴ כובס אחד.

⁵⁵ ויש אומרים שהיה זה רבי עקיבא ולא כובס.

⁵⁶ ר' אלעזר בן עזריה לכובס או טוב יותר לר' עקיבא. מה שר' עקיבא אמר לר' יהושע בגרסת הבבלי. ר' אלעזר בן עזריה לא ממנה להיפרד מכוס הזכוכית היקרה שניתנה לו.

⁵⁷ אבל בירושלמי חגיגה א א ובסוטה ג ד מצאנו את הביטוי "מי שבת שם" שהוא מקביל לביטוי "שבת של מי" ואת הדרשה הנ"ל בגמרא חגיגה. עכ"פ, אם ר' אלעזר בן עזריה התמנה כעת לאב בית דין, לאיזה מעמד חזר ר' יהושע? האם בסוף הוא זה ששילם (פעם נוספת) את מחיר המחלוקת עם רבן גמליאל? האם כאן נוסד המשולש: נשיא, חכם, אב"ד? נשיאיר לדולי המים למצוא עוד הבדלים והשוואות בין נוסח הבבלי לנוסח הירושלמי בפרשת הדחת רבן גמליאל מנשיאותו.

ביחס לקימום היהדות שלאחר חורבן בית המקדש. האם לראות בתקופה זו מצב זמני ו"מהרה יבנה המקדש" (ראש השנה ל ע"א, ביצה ע"ב ועוד), או שיש להיערך לאפשרות שמצב זה יימשך זמן רב. את העימות על מועד יום הכיפורים אפשר להבין כמחלוקת מרכזית ועקרונית שהרי הלוח קובע הכל. אך מה נאמר על הוויכוח על תפילת ערבית רשות או חובה? מה כל כך מרכזי ועקרוני בדיון זה ששווה לפוצץ עליו את בית המדרש? התשובה: מקומו של בית המקדש בתודעה בדור שלאחר החורבן. ראה מסכת ברכות כו ע"ב אם שלוש התפילות ביום הם כנגד האבות או כנגד קרבן התמיד בבית המקדש. ראה דברינו [תפילות אבות תקנום](#) בפרשת וירא. אם התפילות קשורות לעבודת בית המקדש, תפילת ערבית היא בגדר רשות (שחרית כנגד קרבן תמיד של שחר ומנחה כנגד תמיד של בין הערביים). קביעת תפילת ערבית כחובה משמעותה הסימבולית היא אולי החזרה לתקופת האבות, אבל משמעותה המעשית היא שלאחר חורבן הבית יש לעצב את פני היהדות בהתאם לנסיבות החדשות. וכשיבנה בית המקדש "במהרה בימינו" – כבר יידעו חכמי אותו הדור מה ראוי לעשות.